

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Կապիէ :

Բ. ԽՈՒՄԲ :

‘Եւ աշխարհի կապիէն’ :

Ինչպէս առաջ ալ ըսեր ենք, նոր աշխարհքի կապիկները այնպիսի արտաքին նշաններ ունին որ իրենց միայն յատուկ է և չին աշխարհքի կապիկները չունին. այս նշաններովս է որ մէկ մէկէ կը զանազանին : Եւսոնց աղօրթը ըստած ակուաները առաջիններէն բազմաթիւ է, և անոնց պէս թուշերնէն կախուած պարկեր չունին : Եւսոնցմէ շատին պոչը այնչափ ճկուն ու գալաւուն է որ ձեռաց տեղ կը գործածեն, ու անով ճիւղերէ կը կախուին, ու ծառէ ծառ կը ցատքեն : Իսկ բնաւորութեամբ առաջիններէն տարբերութիւն չունին :

Թէպէտ այս նոր աշխարհքի կապիկները ամէն ալ երկայն պոչ ունին, բայց ամենուն ալ նոյնպէս ճկուն ու գիւրաթեք չէ : Արոնց որ պոչը ճկուն է՝ հանրական անուամբ Սափաթա կ’ըսուին. իսկ մէկալոնք՝ Սափաթա կամ Սափ կ’ըսուին :

ՍԵՓԵԺՈՒՄ՝ : — Եւսոնք զանազան ցեղ կը բաժնուին և շատին պոչը ամբողջ մազոտ չէ. այլ ոմանցը կէսէն վար լերկ է և ջղոտ, ոմանցն ալ ամբողջ բրդոտ :

Երկ պոչ ունեցող Սափաթաներուն մէջ գլխաւորներն են Եւսոնք ու Եւսէլ ըստածները :

Եւսոնք՝ : — Եւսոնց գլուխը բրդաձէ է, վարի ծամելիքը չափէ դուրս մեծ, ձեռուները միջակ երկայնութեամբ,

իւրաքանչիւրը հնգական երկայն մատուներով : Եւսոնք առնայող կապիէ՝ ալ կ’ըսուին իրենց ձայնին պատճառաւ, որ ճանապարհորդաց ըսածին նայելով ինչուան մէկ ու կէս փարսախ տեղէն կը լսուի, և շատ զարհուրելի է. կարծես թէ, կ’ըսեն, բոլոր գաղանները մէկ եղած ձայնովն անտառներն ու լեռները կը թնդացնեն : Եւսէլ առաւօտը արևը ելլելու ատեն ու իրիկուան արևը մանելու ժամանակ և փոթորիէ առաջ այս ահալի ձայնը կը հանեն : Սարբերաֆ հեղինակն ու ճանապարհորդը, որ հարաւային Եւսէրիկոյ կենդանեաց վրայ շատ դիտողութիւններ ըրած ունի, այս կապիկներուն վրայ ալ զարմանալի բաներ կը պատմէ : Եւսէ թէ ամէն օր առաւօտ իրիկուն առոնք անտառներուն մէջ կը ժողովուին, մէկը բարձր տեղ մը կ’ելլէ ու ձեռքով մէկալոնց նշան կ’ընէ որ իր չորս կողմը գան նստին : Եւսոնք ամէնքը կը տեղաւորուին ու կը լսեն, ինքը սոսկալի ձայն մը ձգած կ’աղաղակէ, որ հեռուէն լսողը կարծէ թէ բոլորը մէկ բերան կը պոռան, երբոր ինքը կը լսէ՝ ձեռքով մէկալոնց նշան կուտայ որ իրեն պատասխան տան, ան ատեն ամէնը մէկէն ձայն մը կը ձգեն որ բոլոր անտառը կ’օրոտայ : Սարբերալ ձեռքով անոնց նշան կուտայ որ լսեն, ու երբոր անոնք բոլորովին ձայներնին կը կտրեն, ինքը նորէն կը սկսի իր առաջին աղաղակը, աս ալ լըմննալէն ետե ժողովքը կը ցրուի :

Արիշ կողմանէ ասոնք շատ վայրենի ու կատաղի են : Եւսէրիկոյի մէկ քանի անտառներուն մէջ բազմաթիւ են և ողջ բունելը գրեթէ անկարելի է : Սարձըր ծառերու վրայ կը բնակին, և երբոր կը տեսնեն որ թշնամին կը մօտենայ՝ ամէնը մէկ բերան ահալի ձայնով կը պոռան, ծառերուն չորցած ճիւղերը վրան կը նետեն, ինչուան աղտեղութիւննին ձեռքերնին առած թշնամոյն վրայ կը նետեն :

Շատ արագաշարժ են, ճիւղէ ճիւղ

1 Տես երես 139 :

2 Գ. Չ. Sapajou.

3 Լ. Մ. Mycetes. Գ. Չ. Alouate.

1 Գ. Չ. Singes hurleurs.

կը ցատքեն և միայն նետով կամ հրացանով կը բռնուին, ան ալ թէ որ մէկէն մեռնին նէ. իսկ երբոր միայն վերաւորուն պոչերնին ամուր մը ճիւղի մը կը պլէն ու մեռնելէն վերջն ալ օրերով օդուն մէջ այնպէս կախուած կը մնան: (Ժ) Ե որ ասոնցմէ մէկը վերաւորուի, բայց ոչ մահացու, քովը եղող կապիկները մէկէն կը վազեն վրան հոգ կը տանին որպէս զի ձեռք չիյնայ. որը վերքը կը զննէ, կարծես թէ խորու թիւնը կ'ուզէ իմանալ, որը նետը դուրս կը հանէ, մէկն ալ վերքը ձեռքով կը սրբէ ու կը գոցէ, որպէս զի շատ արին

չվազէ, ուրիշ մ'ալ կ'երթայ տերեւներ կը փրցունէ՝ և ծամելով վրան կը դնէ:

(Բ) Երբ այսպէս իրենց ընկերոջը վրայ հոգ տանելէն ետեւ կը նային որ թշուա միէն վրէժ ալ առնեն. ուստի ծառերէն վար կ'իջնան ու քար ժողված նորէն ծառ կ'ելեն կը սպասեն որ որսորդը անցնելու ատեն զարնեն: (Ժ) Ե որ նոյն օրը չգիտցող ճանապարհորդ մը նոյն ան տառէն յանկարծ անցնելու ըլլայ, վայ է գլխուն. վասն զի կապիկները զինքը թշնամի որսորդը կարծելով կարկուտի պէս քարերը գլխուն կը թափեն ու հոն զինքը քարերուն տակ կը թաղեն:

ԲԻՆ:

ԲԻՆ: — Բոնց ձեռուներն ու պոչը բարակ ու չափէ դուրս երկայն են որ շիտակ քալելու ատեննին շատ տղեղ կ'երեւան: Բնապատումներէն ոմանք ասոնց կազմութեանը նայելով Արդա-

կապիկ՝ անուաներ են, և քալուածքնին ()ըանկներուն շատ նման է: Բնութեամբ հեզ, վախկոտ և դանդաղաշարժ են, այնպէս որ զիրենք տեսնողը հիւանդ կը կարծէ. բայց տեղը գոյ նէ

1 Լո. Ateles. Գ.Ղ. Atèle.

1 Գ.Ղ. Singes-araignées.

աղէկ արագաշարժութիւն ալ կը ցուցընեն : Երբ խմբով բարձր ծառերու վրայ կը բնակին և երբոր կ'ուզեն մէկ ծառէն մէկալը անցնիլ, պոչով ճիւղէ մը կը կախուին ու օդուն մէջ այնչափ կ'օրուին, որ եթէ աչքերնին կտրէ մէկէն պոչերնին կը քակեն ու երկրորդ ծառին վրայ կը ցատքեն : Եւելի զարմանալին է ասոնց գետէ անցնիլը առանց ջուր մտնելու . շատուոր մէկտեղ գետին եզերքը կը ժողվուին ուր տեղ որ դիմացէ դիմաց ծառ կայ և գետը այնչափ լայն չէ . մէջերնէն աւելի սրտոտն ու աւելի ուժովը ծառին այն ճիւղին վրայ կ'ելլէ որ աւելի երկայն ու աւելի կրնայ ծռիլ, և ձեռքով ծայրէն կը կախուի . ուրիշ մը կուզայ ասոր պոչէն կը բռնէ կը կախուի, երկրորդ մը երկրորդին պոչէն կը կախուի . այսպէս կարգաւ մէկմէկու պոչը բռնելով, կամ ըստ ումանց՝ երկու ձեռքով մէկմէկու գլուխ բռնելով, ու պոչերով ալ մէկմէկու պոչ բռնելով ծառէն կը կախուին : Երբոր ամէնքն ալ կը կախուին՝ կը սկսին չուանի պէս օրուիլ, այնչափ որ մինչև աչքերնին կտրէ թէ կրնան ջրոյն անդին նետուիլ, մէջերնէն գլխաւորնին ձայն մը կը հանէ, այն ձայնին վրայ ամէնը մէկէն ուժ տալով մէկզմէկ կը հընեն : Արի ծայրինը որ ուրիշներուն հընելովը աւելի ուժ առած կ'ըլլայ՝ գետին մէկալ դին կեցած ծառին հաստատուն ճիւղէն ամուր կը բռնէ ու իր ետեւինները իրեն կը քաշէ, և այսպէս ամէնն ալ գետոյն մէկալ դին կ'անցնին առանց թըջելու :

Եւս կերպով նաև շատուոր մէկտեղ մէկ ծառէ մէկալ ծառ կը ցատքեն, թէ որ ծառերը մէկմէկէ շառկեկ հեռու ըլլան : Հասարակօրէն ասոնց էգերը մէկ կամ երկու ձագ մէկէն կը բերեն, և ուսերնին շարկած՝ ծառէ ծառ ճիւղէ ճիւղ կը ցատքեն :

Եւս կապիկներուն կերակուրը պըտուղ է . անոր համար պտղոյ ատեն խիստ գէր կ'ըլլան : Պտղէն զատ կ'ուտեն նաև որդ, մամուկ և ձուկ՝ որ իրենց պոչովը կը բռնեն . իսկ թէ որ ծովային ժժմունք ուզենան բռնել, պոչերնին

ջուր կը ձգեն, ծայրը ժժմունքի մը մօտեցնելով, երբոր անոնք պոչը միտ կարծելով վրան կը պլլուին, մէկէն պոչերնին վեր կը քաշեն որսով մէկտեղ, և քարով կը ճզմեն ու կ'ուտեն :

Եւսնցմէ զատ կան մէկ երկու ցեղ ալ այս տեսակին տակ, բայց յիշելու արժանի բան մը չունին :

Սաթա¹ — Եւս Սափաժուները ուրոնց պոչը բրդոտ է, այս ցեղին տակ կ'երթան, որ նաև Բուս Սաթաթա² կ'ըսուին : Երբ շատ աշխոյժ, վառվռուուն ու հեզ բնաւորութիւն ունին . շուտով կ'ընտանենան և այնպէս աչքաբաց ու հասկըցող են, որ մարդ կը զարմանայ վրանին : Ուրիշ Սափաժուներու պէս ասոնք ալ խմբով բարձր ծառերու վրայ կը բնակին, և իրենց կերակուրն է գլխաւորապէս պտուղ . բայց միջատ, որդ ու սողուններ ալ կ'ուտեն : Երբոր նեղը մանեն խեղճ ձայն մը կը հանեն լալու պէս, անոր համար բնապատումներէն ոմանք ասոնց անունը լալալ կապիկ³ դրած են : Կույանայի ու Պրազիլի երկիրը ասոնք շատ բազմութիւ են, և այն կողմերէն Եւրոպա կը բերուին :

ՍԱԿՈՒԷՆ⁴ — Եւսերիկայի այն կապիկները որոնց պոչը ճիւղն ու դիւրաւ թէք չէ՝ ամէնը մէկտեղ Սակուէն կը կոչուին բնապատումներէն :

Սայիթի⁵ — Սայիթիի կամ Գիդի ըստաճները այս բաժանման տակ կ'իյնան : Երբնց պոչը ջրոտ չէ, գլուխնին կլոր, ու դէմքերնին տափակ : Ըստ աշխոյժ ու վառվռուուն են . կը խաղան, կը պարեն և միջատներ կ'որսան, մանաւանդ մամուկ՝ որ ամէն բանէ աւելի կ'ախորժին : Եւսերիկացիք ասոնց գեղեցիկութեանն ու քաղցր բնաւորութենէն համար շատ կը բռնեն ու կ'ընտանեցընեն : Օարմանալի է ասոնց ձագերուն իրենց մօրը վրայ ունեցած սէրը . այն

1 Լ. Cebus. Գ. շ. Sajou.

2 Գ. շ. Sapajou proprement dit.

3 Գ. շ. Singes pleureurs.

4 Գ. շ. Sagouin.

5 Գ. շ. Saïmiri կամ Titi.

պէս որ երբոր մայրերնին կը զարնուի , մէկտեղ վար կ'իյնան ու մօրերնէն չեն բաժնուիր : Այն կողմի Հնդկիկները զասոնք այս կերպով կ'որսան և կը մեծցնեն : Այս կապիկները աւելի Պրազիլ ու Կոլյանա կը գտնուին , և տասը տասուերկուքը մէկտեղ անտառներուն մէջ կը բնակին :

Սաթի¹ : — Բոնց սոյն ազուեսու պոչին նման է , առաջիններէն իրենց մարմնոյն խիստ ու երկայն մազերովը կը

տարբերին , մանաւանդ պոչին վրայինները՝ որ (թաւ ու աւելի երկայն են : Բոնց կրծող ըստած ախոաները ուրիշ ամէն կապիկներու ունեցած ախոաներէն խոշոր են : Բոնք ալ Սաթաժուներուն պէս Բմերիկայի անտառները կը բնակին . բայց անոնց արագաշարժութիւնը չունին , վասն զի իրենց պոչն ալ անոնց պոչին պէս ճկուն ու զիւրաթեք չէ :

Բմապի կամ Ուիստիտի² :

ԲՐՈՆՔ մանր գեղեցիկ կենդանիներ են , որ միայն Բմերիկա կը գտնուին . երեսնին մազ չունի , մուլթ մնի գունով է , քթերնուն ծակերը քովընտի են , գլուխնին կլոր , պզտիկ . ճակատնուն վրայի մազերը սև գունով են , մէջտեղը ճերմակ . ախանջնին կլոր , տափակ , բարակ ու անմազ : Սէկ ուրիշ կարգէ դուրս գեղեցիկութիւն մըն ալ ունին , որ է ախանջներնուն առջևէն դուրս ելած երկու զարդերը ցցուցի³ ձևով , ճերմակ

մակ ու երկայն մազերէ , կարծես թէ կամաւ շիներ ու գլուխնին անցուցեր են , որ դէպ 'ի ետև ախանջներնուն վրայ ծռելով , առջևէն նայելու ըլլաս նէ ախանջ չերևնար :

Երեսնուն բոլորտիքը լեցուն մազերով զարդարուած է . վրերնուն ու կուրծքերնուն վրայի մազերը բաց խաչուէի գունով դեղին խառն է , զիստերնին մազուտ է , բրտութիւն կապած չէ , թուշերնէն ալ կախուած տոսրակ չունին :

Բոնց մէկ ուրիշ գեղեցիկութիւնն ալ իրենց պոչն է . որ երկայն , բրդոտ և վերտ վերտ մէյմը սև մէյմը ճերմակ

1 Գ.Չ. Saki.

2 Լ.Ս. Arctopithecus. Գ.Չ. Ouistiti.

3 ՏՃ. Սօրլաճ .

մազերով զարդարուած է : Սատուր-
ներնուն եղունգները մեծ են ու սուր ,
ոտուրնին մտի գունով : Երանց բնու-
թիւնն ալ ընտանի ու սիրելի է . կերած-
նին պտուղ , ընդեղէն¹, որդ՝ նաև ձուկ
է . չորս ոտքով կը քալեն :

Բայց ասոնց ձագերը շատ տգեղ են ,
ամենեւին լերկ՝ մազ մը չունին վրանին ,
մազերնին մէկ ամիսէն ետեւ կը սկսի
գալ . երկու ամիսէն ալ աւելի պէտք է
որ կատարեալ մեծերուն նմանին : Լը-
կու ամու չտի կաթ կ'ուտեն , և քիչ
մը մեծնալէն ետեւ մայրերնին զիրենք
կռնակնին կ'առնուն ու այնպէս ժուռ
կուգան :

Սաթի¹ :

ԵՍՈՆԲ արտաքին ձևով ուրիշ կա-
պիկներէն և Ուիսթիթիներէն շատ կը
տարբերին և աւելի զիշակեր կենդա-
նեաց կը նմանին : Երանց վարի ծամելի-
քին վրայ վեց կրծող ակուայ կայ , իսկ
ուրիշ կապիկներունը չորսէն աւելի չէ :
Ետեւի ոտուրնին առջևիններէն շատ
երկայն են , ընդհակառակն ուրիշ կա-
պիկներուն առջևի ոտուրներն աւելի եր-
կայն են քան թէ ետեւինները : Երանք
ալ անտառներու մէջ կը բնակին և իրենց
սովորական կերակուրը պտուղ է . բայց
թռչուններ ու սղտի չորքոտանիներ ալ
կ'որսան ու կ'ուտեն :

Երանք հինգ ցեղ կը բաժնուին , և
են Բուռն Սաթի , Լեպրի , Լըրիս , Կալա-
նոյ և Գալսիէ :

Բուռն Սաթի² : — Երանք միայն Սա-
տակաքար կղզին կը գտնուին , և գլուխ
նին սրածայր ըլլալուն համար աղախա-
գլուխ կապիէ³ ալ կ'ըսուին : Երանց վարի
հերձող ակուաները վեց հատ են և վե-
րինները չորս . պոչերնին երկայն ու
թաւ է : Բազմութիւն մէկտեղ կ'ապ-
րին և կերակուրնին պտուղ է :

Լեպրի⁴ : — Երանք ալ Սատակաս-

քար կղզին կը գտնուին և առաջիննե-
րուն շատ կը նմանին , բայց վարի ծա-
մելիքին վրայ չորս հերձող ակուայ ունին :
Պոչերնին կարճ է , և ետեւի ոտուրնին
գրեթէ առջևիններուն կրկինն է , որով
հեռուները կը ցատքեն . բնութեամբ
հեզ և հասկրցող են : Սատակաքարի
հարաւային կողմի բնակիչները զասոնք
կ'ընտանեցընեն և շան տեղ որսի կը
գործածեն :

Լըրիս¹ : — Որ սովորական անուամբ
յաճախալ կամ ծոյլ կ'ըսուի , արեւելեան
Հնդկաստան կը գտնուին : Երանց վրայ
() րադրիս մէջ խօսած ըլլալով՝ աւե-
լորդ կը սեպենք հոս խօսքերնիս երկըն-
ցընելը² :

Կալանոյ³ կամ Գալսիէ⁴ : — Երանք
գիշերային կենդանիներ են . առաջին-
ները Լիքրիէ կը գտնուին , երկրորդնե-
րը Սոլուբեան կղզիները : Երանց ետեւի
ոտուրները չափէ գուրս երկայն են և
աչուրնին ալ խոշոր :

Կալանոյ ըսուածները այս յատկու-
թիւնս ունին որ իրենց ականջները չըղ-
ջիկան ականջներուն պէս խոշոր են , և
երբեմն այնպէս կը բռնան որ բարակ
ձայն մըն ալ ըլլայ կը լսեն . երբեմն ալ
բոլորովին ներս կը քաշեն որ բան չե-
րենար , որով լսելիքին ճամբան կը գո-
յուի և ձայն չեն իմանար :

Սարգուս կեանք երկու դուռ ունի ,
մէկէն ներս կը մտնէ , մէկալէն դուրս
կ'ելլէ : Որչափ մէկէն հեռանաս , այն-
չափ մէկալին կը մօտենաս . ու որչափ
որ ելլելու դուռն կը մօտիկնաս այնչափ
աւելի մտածէ վրան :

1 Լ. Tardigradus. Գ. Լ. Loris.

2 Բ. Sauri. Երես . 355 :

3 Լ. Tarsius. Գ. Galago.

4 Լ. Otolicus. Գ. Tarsier.

1 Գ. Maki.

2 Լ. Lemur. Գ. Maki proprement dit.

3 Գ. Singe à tête de renard.

4 Լ. Lichanotus. Գ. Indri.